

ДВЕ ГЛАГОЛСКЕ ОСНОВЕ

У речницима се глаголи остварују, као и именске речи, у различитим облицима. Глаголи имају посебну промену – конјугацију. У конјугацији глаголи имају два дела (променљиви и непроменљиви) као и све остале променљиве речи. За разлику од именских речи, облици глагола (конјугација) добијају се не од једне, него од двеју граматичких основа: а) од инфинитивне (или аористне) и б) од презентске основе.

А) Инфинитивна (аористна) основа се код глагола издваја на следеће начине:

- 1) код глагола чији се основни облик (инфинитив) завршава на *-ћи* или *-сти*, добија се одбијањем завршетка *ох* у 1. лицу једине аориста: *лећи* – *лег-(ох)*; *пећи* – *пек-(ох)*; *сести* – *сед-(ох)*, *ићи* – *ид-(ох)*, *доћи* – *дођ-(ох)*. Практички ова основа поклапа се са руским обликом 3. лица множине презента: *лягут, пекут, сядут* и т.п. Наставак *ћи* је последица старих гласовних промена: *над-ти, пек-ти, рек-ти* итд.
- 2) код глагола чији се основни облик (инфинитив) завршава на *-ти* испред којег је вокал, добија се одбијањем инфинитивног наставка: *писа-(ти)*, *ора-(ти)*, *пева-(ти)*. Глаголи *затр(е)ти* (уничтожити, истребити), *застр(е)ти* (застелити, постелити, расстелити), *умрети* и још неки са сонантом *р* испред инфинитивног наставка *-ти* јављају се са вокалом *е* или без њега испред овог наставка. Међутим, као инфинитивна основа користи се облик без *е*: *умро, затри*.

Од инфинитивне основе творе се аорист (*писа-ше*), прилог прошли (*приша-вши*), придеви радни и трпни већине глагола (*писа-о, писа-н*), имперфект неких глагола (*пра-ху*).

Б) Презентска основа већине глагола добива се тако да се одбаце наставци *е* или (*ј*)у у 3. лицу множине презента: *туку, виде, викну*. Неки глаголи са *-а* у инфинитиву и *-е* у презенту имају јотирану презентску основу, тако да треба сматрати део инфинитивне основе као презентску основу: *викати* – *вичу* – презентска основа *вик-*, *везати* – *вежу* – презентска основа *вез*.

Од презентске основе творе се презент (*пиш-ем, чит-ам*), прилог садашњи (*пишући, читајући*), придев трпни неких глагола (*виђ-ен, прои-ен*), имперфект већине глагола (*писа-ху, чита-ху*), императив (*пиши, види*).

Дакле, инфинитивна основа може се завршавати и на самогласник, и на сугласник (*виде, трес*). Презентска основа завршава се самогласником, и то или *-е*, или *-и* (*пише-, вид-*) или сугласником *-ј* (*питај-*).

ИМПЕРАТИВ (ЗАПОВЕДНИ НАЧИН)

Значење и употреба.

Говор је један вид људске делатности, који се као и други видови људске делатности остварује са одређеним циљевима и последицама, у тесној интеракцији са различитим елементима говорне ситуације. Један од циљева говорне делатности често је управљање понашањем учесника у комуникацији, нпр. Подстицање на било коју радњу (заповест), или, посебно, подстицање на говорну делатност (питање). То су две важне прагматичке функције исказа које имају свој граматички израз у структури реченице (заповедне или упитне).

Основни граматички облик исказивања заповести, забране, упозорења, молбе и сл. Је императив. Императив је глаголски начин који се најчешће употребљава за изражавање заповести, наредбе, молбе. Пошто је примарна комуникација непосредна и дијалошка, разумљиво је што су најизразитији граматички облици императива -- облици за друго лице.

Например: *Понови још једном! Слушајте!*

Подела облика.

Језгро императивних облика то су облици 1. лица множине и 2. лица множине и једине. Ово је императив у ужем смислу, или прави императив.

Грађење правог императива.

Наставци. Императив у уже смислу (прави императив) се гради тако што се ка презентској основи додају одговарајући наставци и постфикси: -*Ø*, -*Øмо*, -*Øте* или -*и*, -*имо*, -*ите*.

Ако се презентска основа не завршава на *ј*, долазе афикси -*и*, -*имо*, -*ите*:

/Писати – пишу – пиши

Го\ворити – говоре – говори

\Пећи – пеку – пеци

\Дати – даде -- дади

Ако се презентска основа завршава на *ј* испред којег слог је дуг, такође долазе афикси -*и*, -*имо*, -*ите*:

За/давати -- \задају – за/дају

Про/давати -- \продају – про/дају

/Гајити -- /гаје -- /гају

/Тајити -- /таје -- /тају (тайть)

/Пајити -- /паје -- /пају (убаюкивать)

Ако се презентска основа завршава на *ј* испред којег слог је кратак, долазе афикси -*Ø*, -*Øмо*, -*Øте*:

/Бирати – /бирају -- бирај

\задати – \задају – \задај

\продати – \продају – \продај

\читати – \читају – читај

Алтернације. У императиву се *г, к, х* испред *и* мењају се у *з, ц, с* (последница друге палатализације).

\Жећи – \жегу -- \жези

\Пећи – \пеку – \пеци

/Врћи – /врху – /врси (молотитъ)

Напомене. *Лећи – лези, помоћи – помози, рећ – реци .*

Одрични облици.

Имперфективни глаголи. Одрични облици императива имперфективних глагола се прави помоћу партикуле *не* испред глагола:

Не читајмо, не читај, не читајте.

Друга могућност је употреба дефективног глагола: *\немој, \немојмо, \немојте* са глаголским допунама у инфинитиву или у конструкцији *да+презент*. Овај облик означава ублажену заповест: *немој читати! Немој да читаи.*

Перфективни глаголи. Одрични облик перфективних глагола прави се уз помоћ дефектног глагола *\немој, \немојмо, \немојте*: *\немој доћи (да дођеш), \немојмо доћи (да дођемо), \немојте доћи (да дођемо).*

Перфективни глаголи врло ретко граде одрични облик императива уз помоћ одричне партикуле *не*, само кад значи заповест или у афористичној изреци: *Не \убиј!, не у/кради!, не за\борави!* У другим случајевима са перфективним глаголима партикула *не* избегава се. Дакле, *не падај, не пиј* има значење и *'не падај, не пей'* и *'не упади, не выпей'*.

Грађење додатних императивних облика.

Императивност у односу на адресата у српском језику може бити исказана и неким другим средствима.

1. Конструкција *да + презент* : *да пође, да пођеш, да пође, да пођемо* итд.

Одрични облик се гради уз помоћ дефектног глагола *немој* : *немој да пођеш.*

2. Конструкција *нека + 3. лице презент*: *нека пева, нека запевају.*

Одрични облик се гради уз помоћ партикуле *не* : *нека не пева, нека не запевају.*

За појачавање заповести у односу на слушатеља користи се дефектни глагол турског порекла *хајде (мо), хаједете*. Овај императив се употребљава у значењу *'иди, пођи, крени, почни'*: *хајдемо у биоскоп! хајде, сине, спавај! Хајде да певамо! Хајде да запевамо.* Забрана се исказује истим моделом проширеном одричном речцом испред глаголског облика: *Хајде да не певамо, Хајде да не запевамо!*

Појачавање заповести изражава се такође уз помоћ партикула *де, \деде, \дедер* 'ну, ну-ка, давай': *деде испиј чашу топлог млека!*

Блажи облик заповести, молба или сугестија исказују се упитним реченицама типа *да ли би затворио прозор? Да ли бисте затворили прозор или Ако би био љубазан да затвориш прозор; Ако би бисте били љубазни да затворите прозор.* Или са негацијом: *да ли би затворио прозор? Да ли бисте затворили прозор или Ако би био љубазан да затвориш прозор; Ако би бисте били љубазни да затворите прозор.*

Н. В. Супрунчук

ПРОМЕНА Л У О

1. Општо.

Београд, главни град Србије, у многим језицима се зове *Белград*. Тако се овај град, све до половине 14. века звали и сви, који су говорили српским. Тада се **л на крају речи и слога** променио у *о* у свим говорима који чине основицу српског стандардног језику и *Белград* је постао *Београд*. Ова се промена зове вокализација. Основе попут *бео* су вокализоване.

2. Основни случајеви промене л у о .

- 2.1. Код глаголских придева у Н. јд.: *читао, певао, писао, легао, пекао*.
- 2.2. Код неодређених придева у Н. јд.: *весео, цео, мио*.
- 2.3. Код именица са непостојаним *а*: *угао, чавао, осао*.
- 2.4. Код именица на *–оница* које су изведене од глагола: *учионица, топионица, радионица*
- 2.6. Код именица са суфиксом *–б-*: *изложба, наредба, дворба* (*дворити* ‘прислуживањ, ухаживањ’), *хинба* (*хинити* ‘притворяњся, лицемерит’).
- 2.7. Глаголске именице носиоца радње на *–лац*.

2.7. код именица на *–лац*

Међутим, већ у 15 в. свако *л* на крају речи и слога могло је остати непромењено. Зато се ова промена назива само у неколико случајева, један је везан за скуп *л + ац*. Али и овде, због кратког рока трајања овог процеса, ни до данас није свугде доследно проведено, иако је *л* на крају слога. Има речи где се *л* не замењује са *о*, и оних у којима се може остварити и *л*, и *о*.

Овај скуп *ац* је последица промене старог суфикса *ькъ* у *ас* због треће палатализације и вокализације полугласа у јакој позицији или губљења полугласа у слабој позицији. Наставци са сугласником *ц* најпродуктивнији су у нашем језику како у својим простим облицима (као наставка *ица* или *–ац*) тако и са различитим проширењима (*ница, лица, лац* итд.).

Промена се врши код именица од три и више слогова са наставком *–лац* које су изведене од глагола (одн. радног придева / партиципа актива), а значе вршиоца радње. Промена се врши у свим падежима осим номинатива једнине и генитива множине: *читалац – читаоца; руководицац – руководиоце; преводилац – преводиоцима*, али *пет читалаца, много руководицаца, већина староседеоца* ‘большинство старожиллов’ идр.

Било је некад само *читалац – читалца, читалицу* итд. Кад се та реч у облику *читалца* дели на слоге, имамо: *чи-тал-ца*. Правило је у великој величини случајева: кад се на крају речи или слога нађе глас *л*, он се мења у глас *о*, па имамо *читаоца*.

Одступања су углавном везана за неглаголско порекло, дужину претходног слога или двосложност речи, а такође постојање познатијих синонима): *пчелац – пчелче!* ‘трутењ’, /*телац – телци* ‘1) теленок; 2) дурен’; *тврдокрилац – твр\докр\цлици* ‘зоол. жестоккрылые’, *мекокрилци*, /*белац – белца* ‘1) белый человек; 2) белый конь’, /*тулац – тулца* ‘1) колчан; 2) туля; 3) втулка’; *ко\талац – коталца* ‘впадинка под горлом на груди между ключицами’, \/*талац – таоца* ‘заложник’.

/*прелац – прелца* ‘1) прядильщик; 2) дамский угодник’ (*прести* ‘1) прясть; 2) мурлыкать’), синоним *предилац -- предивоца; /стрелац – стрелцима, /зналац – зналца, пого/релца, \жсалац --*

жалаца 'жало', /*ткаца* 'ткача', синоним *ткач*, *земљо/делца* (налик на *делац*), син. *земљорадник*; *неваљалац* – *неваљалца* '1) озорник; 2) негодјай'; *усталац* – *усталца* (*устаоца*), син. *прегалац* – *прегаоца* 'деятельный, стрательный, работающий человек'

Дублети: *колац* 'кол, обычно заостренный' -- /*коца* (/коца): *Побио је у земљу два коца* (*коца*), *а требао је да побије још пет колаца*; *крвопилац* – *крвопиоца* (*крвопица*), чешће се користи *крвопија*, *столац* -- /*стоца* (*стоца*) '1) стул; 2) дубайка',

Палац – прст: *пдца*, али жбица на точку: *паоца*.

Упркос распрострањености у разговорном језику, а и у јавној речи због мањкавог школског знања писаца текста, нема места у књижевном језику заменама наставака *лац*, *лаца* (ген. мн.), *лаштво* облицима са *о*. Правилно је само *талац*, а не *таоц*, *стваралаштво*, а не *ствараоштво*, *слушалаца*, а не *слушаоца* исл.

3. Факултативна промена л у о. Дублети

- 1) *топал* // *топао*, *стол* // *сто*, *сокол* // *соко*, *ждрал* // *ждрао* 'журављ'.
- 2) у деминутивима средњег рода: *селце* // *сеоце*, *крилце* // *криоце*, *грлце* // *гроце*.
- 3) у изведеницама од глагола *делити*: *раздел* // *раздео*, *предео* // *предел*.
- 4) код неких придева на –ски: *селски* // *сеоски*, *властелски* // *властеоски*, *анђелски* // *анђеоски*.

4. Одсуство промене л у о

- 1) *бол*, *вал*, *Радмил*, *Радул*, *жалба*, *молбени*, *молба*, *школски*;
- 2) иза дугог слога: *болник*, *болница*, *околни*, *сталан*, *Милка*, *жалац* 'жало';
- 3) у неким позајмљеницама: *генерал*, *маршал*, *бокал*, *канал*, *конзул*; *адмиралски*, *канални*, *конзулски*, *минерални*.

Н. В. Супрунчук

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ РЕЧЕНИЧНЕ ИНТОНАЦИЈЕ

Реченична интонација је мелодијска линија реченице, јединство међусобно везаних суперсегментних елеманата: фреквенције основног тона, мелодике, интензитета, дужине, темпа и боје (тембра), -- који служе обликовању комуникативне јединице, тј. исказа. Интонација је један од начина да би се изразиле нијансе значења и различита емоционална стања.

Напомена: *суперсегментни* значи 'онај који се остварује у слогу, речи итд., тј. у јединицама већим него посебан глас'.

Реченична интонација може бити узлазна, силазна или равна, већ према томе какав је реченични садржај, какво је говорниково емоционално стање, затим је ли реченица завршена или није, је ли то питање или није.

У писму се реченична интонација може предочити интерпункцијом (писаним знаковима): тачком, запетом, упитником, ускличником итд.

У основи, изјавне реченице се могу поделити на две врсте: потпуне и непотпуне. У случају потпуних реченица, интонација почиње релативно високо, пење се до раног врхунца и има постепени пад ка крају реченице. У непотпуним реченицама – случајеви у којима иза дате реченице долази друга клауза у оквиру исте сложене реченице – реченична интонација задржава се на релативно високом нивоу. У примеру *Ти данас одлазиш, а ја остајем*, тон се не спушта на речи *одлазиш*, него тек на *остајем*.

Питање, ако нема упитне речи, означено је дизањем тона у речи на којој је тежиште упитности или на крају реченице. Док је на крају изјавне реченице *Ти данас одлазиш*, тон низак, у упитној *Ти данас одлазиш?* тон је подигнут на речи *одлазиш*.

Питања са упитним речима (*ко, када, који, где* исл.) имају интонацију сличну интонацији изјавног исказа. Упитна реч нормално носи извесну количину истицања, а под крај исказа тон се спушта: *Када печете колаче?* .

Питања са упитним речцама *ли (да ли)* и инверзијом може имати дизање или спуштање тона: *Да ли печете колаче?* .

У ускличној је реченици интонација обично доста висока и према крају се спушта, а врх је тона на речи која изражава емоционално стање: *Колаче печемо данас!* .

Трајање тона, његова висина и интензитет данас се у фонетским лабораторијама тачно мере електронским инструментима.

Према П. Ивићу.